

CROWDSOURCING PRAWA: Nowoczesne metody w tradycyjnych instytucjach demokracji bezpośredniej

Izabela Szelaąg

Crowdsourcing to pojęcie funkcjonujące w szeroko rozumianym obszarze Web 2.0. Wywodzi się ono ze sfery prywatnej, a jego pierwotne zastosowanie dotyczyło komercyjnych zastosowań. W największym skrócie zagadnienie to można opisać jako metodę zorganizowanej, zbiorowej pracy ludzi skoncentrowaną na definiowaniu problemów, poszukiwaniu innowacyjnych rozwiązań oraz tworzeniu treści.

Termin *crowdsourcing* został zdefiniowany i po raz pierwszy użyty przez dziennikarza magazynu Wired JEFFA HOWE'a w artykule „Rise of Crowdsourcing” z 2006 r. [1].

Jak już wspomniano, metoda współpracy określana mianem crowdsourcingu, jak dotąd znalazła swoje szerokie zastosowanie w sektorze prywatnym. Wiele przedsiębiorstw, opiera swoje działania w zakresie rozpoznania rynku, określania potrzeb, czy ustalania docelowej grupy odbiorców swoich produktów i usług na metodach współpracy ukierunkowanych na poszukiwanie innowacji i nieszablonowych rozwiązań, do których niewątpliwie zaliczyć można crowdsourcing i towarzyszące mu mechanizmy tzw. kolektywnej inteligencji. Dzięki wykorzystaniu Internetu użytkownicy - potencjalni odbiorcy produktów i usług, mają możliwość aktywnego udziału w działaniach, dotąd zarezerwowanych dla wąskiej grupy specjalistów. Jako przykład przywołać można działania firmy Dell, czy projekt realizowany przez IBM o nazwie „Innovation Jam”, gdzie ponad 150 tysięcy użytkowników ze 104 krajów przedstawiło ponad 46 tysięcy pomysłów [2].

Inicjatywy wykorzystujące crowdsourcing coraz częściej wykorzystywane są także na gruncie społecznym i publicznym. Najbardziej znanym przykładem społecznych inicjatyw tego typu jest oczywiście Wikipedia - internetowa encyklopedia redagowana przez społeczność użytkowników Internetu, czyli, nawiązując do treści „wikihasta” - *Wolna encyklopedia, którą każdy może redagować* [3]. Rozwiązania bazujące na kolektywnej inteligencji ostatnimi czasy, zaczynamy także obserwować w obszarze działalności publicznej, gdzie obywatele włączają się w działania poszczególnych instytucji, a nawet w podejmowanie kluczowych decyzji („policy making”).

Czym zatem jest crowdsourcing prawa? To, jak sama nazwa wskazuje włączenie „klasycznych” metod crowdsourcingowych w proces tworzenia prawa. To przykład wykorzystania modeli współpracy dotychczas stosowanych głównie w biznesie i działaniach społecznych w realizacji obywatelskiej inicjatywy ustawodawczej.

Dostrzeganie w crowdsourcingu metody dialogu społecznego, czy nawet więcej, jednej z form demokracji bezpośredniej, stanowi niewątpliwie pewnego rodzaju nowość. Niemniej jednak istnieją przykłady wdrożeń tego typu inicjatyw. A ich pogłębiona analiza

daje możliwość oceny efektywności metody. By jednak uchronić się przed nadmierną instrumentalizacją samej inicjatywy i zamknięcia jej w schemat funkcjonalny, sprowadzony do opisów zasad, funkcji i roli uczestników, warto przyrzeć się kontekstowi społecznemu – czyli temu jak crowdsourcing prawa koresponduje z potrzebami społecznymi w zakresie partycypacji obywatelskiej oraz jak nowoczesne technologie mogą być wykorzystywane w procesach rozwijania postaw obywatelskich.

Crowdsourcing i nowoczesne technologie a partycypacja obywatelska

Włączanie obywateli we współdecydowanie o sprawach publicznych jest ciekawą i zdaje się trafną odpowiedzią na aktualnie obserwowane oczekiwania społeczne w zakresie partycypacji obywatelskiej. Szczególne znaczenie odgrywa ono w kontekście postulatu o udziale obywateli we współdecydowaniu o sprawach publicznych. Uzasadnienie dla mechanizmu można dwojako interpretować. Z jednej strony to potrzeba obywateli w zakresie wytwarzania takich form partycypacji, które potwierdzałyby efektywność działań i poczucie sprawstwa ich uczestników. Z drugiej zaś strony, to modelowy przykład wykorzystania tzw. zbiorowej inteligencji (wiedzy i doświadczenia społecznego) w wypracowywaniu konkretnych rozwiązań wspólnie identyfikowanych problemów.

Systemowe deficyty, za sprawą których partycypacja obywatelska staje się jeśli nie niemożliwa, to znacznie utrudniona, to przede wszystkim brak otwartego systemu współdecydowania o sprawach publicznych przez obywateli. Instytucje, wokół których budowany jest polski standard demokracji, pozostawia w tym względzie wiele do życzenia. Z jednej strony widzimy niewydolność instytucji demokratycznych, z drugiej zaś niechęć przedstawicieli władz publicznych do otwarcia się na współpracę z instytucjami pozarządowymi, czy obywatelami sensu stricto. Diagnozę uwarunkowań systemowych, będących przyczyną niskiego zaangażowania obywateli oraz braku poczucia wpływu na sprawy publiczne sprowadzić można do stwierdzenia o niskiej kompatybilności obecnych rozwiązań instytucjonalnych i istniejących potrzeb społecznych. Obywatele nie deklarują ani zaufania do władzy, ani poczucia wpływu na sprawy publiczne. Konieczne zatem wydaje się uruchomienie takich mechanizmów, dzięki którym obywatele będą w stanie realnie wpływać na sprawy publiczne - mechanizmów, które wprost pozwolą na przetamanie barier i dystansu oraz uwolnienie potencjału polskiego społeczeństwa.

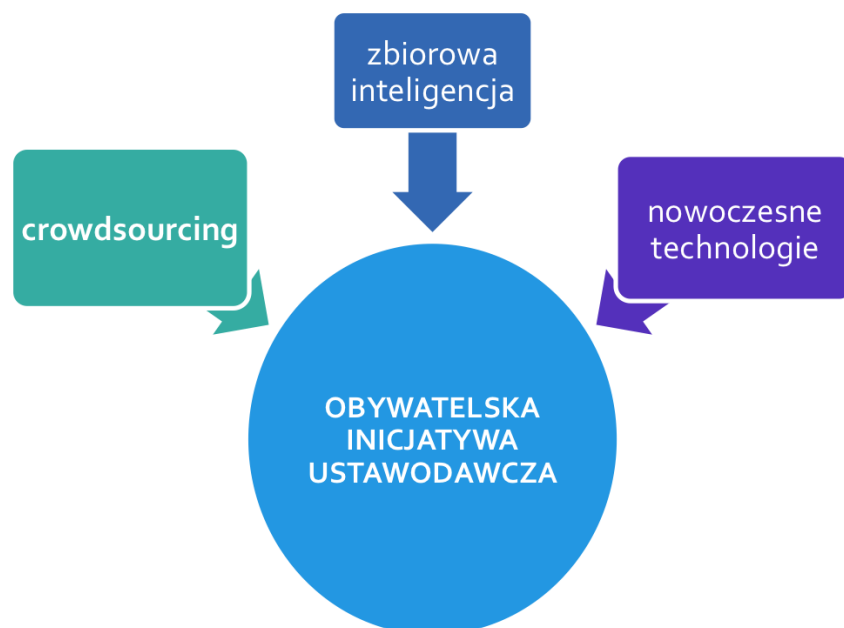
W wyniku aktualnie obserwowanych trendów i przemian społecznych oraz politycznych rząd i państwo zmieniają swoją podstawową funkcję, z autorytatywnego ośrodka rozwiązywania problemów (PROBLEM SOLVER) stają się arbitrem zapraszającym partnerów społecznych do wspólnego poszukiwania najlepszych rozwiązań (SOLUTION ENABLER) [4]. W realizacji zadań publicznych państwo staje się nie jedynym, ale jednym z wielu graczy, którego podstawowym zadaniem jest zapewnienie infrastruktury i umożliwienie działania pozarządowym podmiotom prywatnym, takim jak: organizacje

pozarządowe, przedsiębiorstwa komercyjne, przedsiębiorstwa społeczne oraz indywidualni obywatele. Wszystkie te podmioty mają w aktywny sposób proponować nowe rozwiązania i przejmować niektóre obowiązki państwa w takich obszarach jak planowanie przestrzeni, bezpieczeństwo, służba zdrowia, edukacja.

Inną kwestią, o bardzo istotnym dla sprawy znaczeniu, to zmiany społeczne, przebiegające obecnie szybciej niż kiedykolwiek wcześniej. Dzieje się to pod wpływem i za sprawą rozwoju komunikacji, technologii i społeczeństwa informacyjnego. Warunkiem koniecznym dla powodzenia inicjatyw wzmocnienia procesów partycypacji jest wykorzystanie narzędzi i przestrzeni, w których współcześnie komunikacja się odbywa – innymi słowy tam, gdzie są ludzie i gdzie przejawiają swoją aktywność. Taką przestrzenią współcześnie jest Internet.

Istotną kwestią są aktualne globalnie obserwowane tendencje w zakresie partycypacji oraz rozwoju inicjatyw społecznych determinowanych rozwojem technologii sieciowych. Symptodem tych tendencji jest wzrost partycypacji obywatelskiej w Internecie, a co za tym idzie: potencjalnie większa świadomość i większe zaangażowanie obywateli w sprawy publiczne. Media społecznościowe upowszechniają nowe formy zaangażowania we wspólne sprawy i nowe drogi prowadzenia konsultacji i interakcji z obywatelami, w tym włączania obywateli w podejmowanie decyzji publicznych. Umiejętne prowadzone projekty 2.0 ułatwiają dialog, pobudzają kreatywność i włączają zainteresowane osoby we współpracę z administracją. Aktywność w Internecie bywa jednak nieuporządkowana, nierzadko sprowadza się jedynie do krytykowania istniejących rozwiązań i bywa bezproduktywna.

Działania zmierzające do szerszej interakcji z obywatelami to główne oczekiwanie względem rozwiązań mających przyczynić się do wzrostu jakości partycypacji obywatelskiej. Odnosząc się do modelu crowdsourcingu obywatele, na wzór indywidualnych klientów usług komercyjnych, mogą przyczynić się do poprawienia „jakości państwa” pomagając w diagnozowaniu kluczowych problemów oraz proponując innowacyjne rozwiązania, w tym, jak to się dzieje w opisywanym przypadku, propozycje przepisów prawnych. Podobnie jak w biznesie, gdzie producenci i usługodawcy zbierają i przetwarzają opinie klienta w celu udoskonalenia swojej oferty, tak sferze publicznej opinii obywateli wykorzystuje się w podejmowaniu decyzji publicznych.

Rysunek 1. Obywatelska inicjatywa ustawodawcza w modelu crowdsourcingu prawa (opracowanie własne).

Crowdsourcing prawa – przykład Islandii

Jako na dobre wzorce w dziedzinie wdrażania innowacyjnych form partycypacji społecznej i obywatelskiej w zakresie współdecydowania obywateli o sprawach publicznych wskazać można na doświadczenia fińskie i islandzkie.

Eksperyment islandzki [5] to inicjatywa, dzięki której powstał nowy projekt konstytucji Islandii. Islandia, w obliczu skutków kryzysu ekonomicznego stanęła przed koniecznością zmian w prawie, jednak ze względu na niski poziom zaufania do władz publicznych postanowiono odwołać się do głosu, wiedzy i doświadczenia obywateli.

Prace nad projektem konstytucji podzielone zostały na 4 etapy:

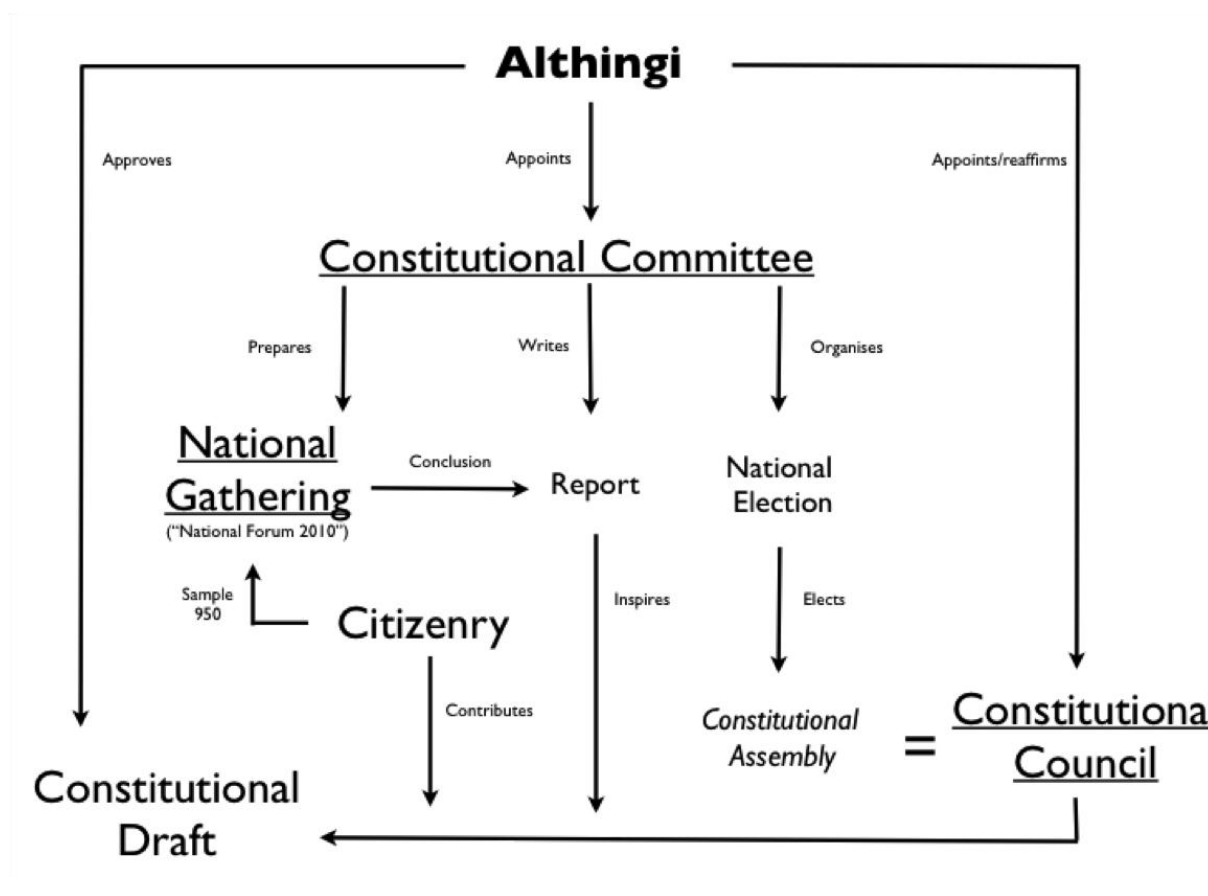
Etap I: National Forum 2010 i otwarcie dyskusji nad propozycjami priorytetów i kierunków zmian w konstytucji – w konsultacjach udział wzięło ok. 1 000 obywateli Islandii, którzy przestali swoje propozycje. Wszystkie zostały zebrane i stały się bazą dla dalszych prac nad konstytucją.

Etap II: Powołanie (w drodze wyborów) 25 osobowej niepolitycznej grupy ekspertów – Radę Konstytucyjną, która zajęła się opracowaniem propozycji zmian w konstytucji.

Etap III: Publikacja opracowanego projektu konstytucji został i poddanie go pod konsultacje z obywatelami. Opiniować można było tradycyjnie lub z wykorzystaniem Internetu - przez stronę www i portale społecznościowe: Facebook, Twitter, Youtube

oraz Flickr – w sumie użytkownicy zamieścili ok. 3 600 komentarzy oraz przestali 370 propozycji.

Etap IV: W oparciu o przestane opinie i postulaty została opracowana finalna treść nowej konstytucji. Dokument poddano pod obrady i głosowanie w parlamencie islandzkim, a dalej pod głosowanie w referendum ogólnokrajowym.

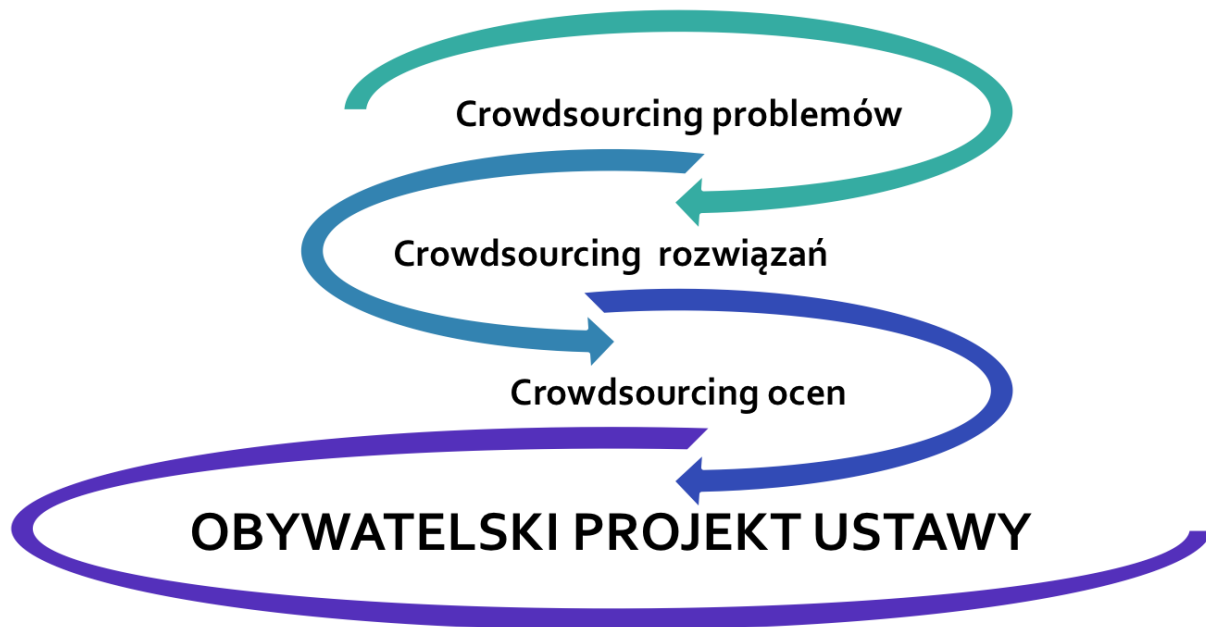

Rysunek 2. Schemat procesu prac i obrad nad projektem konstytucji Islandii [6]

Crowdsourcing prawa – przykład Finlandii

Drugi z przywołanych przykładów to projekt z 2013 roku zrealizowany w Finlandii. Jego celem było wypracowanie nowej ustawy regulującej ruch pojazdów poza wytyczonymi drogami (off-road traffic). Sprawa ta jest szczególnie istotna na mniej zaludnionych obszarach tego kraju w miesiącach zimowych [7]. Nowa ustawa miała za zadanie uwzględnić zarówno racje kierowców, jak i właścicieli terenu, po którym kierowcy się poruszają, a także miłośników przyrody. W projekcie zgłoszono ponad 340 propozycji problemów, 170 propozycji rozwiązań, pojawiło się prawie 4000 komentarzy, a w

procesie selekcji oddano ok. 25 tysięcy głosów. Wynikiem tych prac był projekt ustawy skierowany do prac parlamentu.

Rysunek 3. Fiński model crowdsourcingu prawa (opracowanie własne).

Etap I – Crowdsourcing obszarów problemowych

Mapowanie wybranego problemu – rozpisanie wskazanego problemu na kilka lub kilkanaście obszarów dyskusyjnych, w ramach których prowadzone były dalsze konsultacje i wymiana opinii. Katalog tematów został opracowany w oparciu o analizy eksperckie oraz o doświadczenia i konsultacje z przedstawicielami administracji publicznej. Oprócz obszarów wskazanych we wstępie do dyskusji dołączono katalog tematów dyskusyjnych, obejmujący inne, istotne dla danej sprawy.

Uczestnicy – użytkownicy platformy mieli za zadanie przekazanie swoich uwag, pomysłów oraz spostrzeżeń na temat kluczowych dla nich problemów w zakresie tworzonych rozwiązań prawnych. Aktywność uczestników systemu była na bieżąco wspomagana generowanymi komentarzami oraz pytaniami pomocniczymi. Użytkownicy aplikacji oprócz przedstawiania swoich pomysłów mieli możliwość komentowania opinii i propozycji od innych uczestników projektu, a każdy z pomysłów, komentarzy czy opinii mógł zostać oceniony przez innych użytkowników. Użytkownicy, zgodnie z wyznaczonymi w kategoriach, formułowali propozycje rozwiązań problemów, które następnie poddane zostały wewnętrznej ewaluacji. Na jej podstawie stworzono ranking potencjalnych rozwiązań prawnych.

Opinie, pomysły i komentarze użytkowników zostały przeanalizowane, zarówno pod kątem zawartości merytorycznej jak i zebranych „ocen” od innych uczestników. Zadaniem moderatora systemu było, przy wykorzystaniu narzędzi informatycznych, scalenie powielających się rozwiązania oraz połączenie kompatybilnych propozycji w hierarchicznie ustrukturalizowane scenariusze. Tym samym powstał katalog kluczowych problemów dla regulacji prawnej - nowej ustawy regulującej ruch pojazdów poza wytyczonymi drogami w Finlandii.

Etap II – Crowdsourcing rozwiązań

Na tym etapie działań uczestnicy projektu zostali poproszeni o przedstawianie swoich pomysłów rozwiązań w zakresie problemów wskazanych na I etapie projektu. Zadaniem uczestników inicjatywy było, zgodnie z wyznaczonymi kategoriami, opracowanie propozycji rozwiązań problemów. Podobnie jak to miało miejsce na etapie identyfikacji problemów, podlegały one wewnętrznej ewaluacji – tak aby stworzyć adekwatny do mapy problemów ranking rozwiązań. Propozycje rozwiązań oceniane były w skali punktowej wg kryteriów takich jak m.in. komplementarność, niesprzeczność, koszty wdrożenia, przewidywane korzyści społeczne. Każdy ze wskazanych problemów został podzielony na węższe zagadnienia – tak aby aktywność uczestników systemu przebiegała sprawnie, a wyniki konsultacji dały się skutecznie operacjonalizować na konkretne rozwiązania prawne. Podobnie jak w I etapie uczestnicy systemu oprócz tworzenia własnych rozwiązań mogli komentować aktywność innych użytkowników oraz głosować na przesłane przez inne osoby propozycje rozwiązań.

Analogicznie do metodologii działań z etapu I i tu przedstawione przez użytkowników serwisu propozycje rozwiązań zostały przeanalizowane i uporządkowane wg zidentyfikowanych kategorii problemowych. Moderator z wykorzystaniem narzędzi informatycznych scalił powielające się rozwiązania oraz połączył kompatybilne propozycje w hierarchicznie ustrukturalizowane scenariusze. Propozycje rozwiązań, a także opinie, pomysły i komentarze użytkowników zostały przeanalizowane, zarówno pod kątem zawartości merytorycznej jak i przesłanych przez innych uczestników systemu „ocen”. Rezultatem działań był katalog potencjalnych rozwiązań w ramach tworzonej regulacji prawnej.

Etap III - Crowdsourcing ocen

Ewaluacja zaproponowanych rozwiązań odbywała się na trzy sposoby. Pierwszy to ocena punktowa (przyznanie określonej liczby punktów w ramach ustalonej skali oceny), druga budowanie list rankingowych w obrębie danej kategorii problemu i trzecia porównywanie propozycji między sobą. Na podstawie udzielonych odpowiedzi został opracowany ranking rozwiązań. Ewaluacja dokonana została zarówno przez

uczestników systemu jak i przez ekspertów. Aby uniknąć sytuacji „lobbowania” rozwiązań osoby oceniające zajmowały się ewaluacją problemów przydzielonych im losowo. Oceny można było dokonywać w skali punktowej, biorąc pod uwagę m.in. komplementarność, niesprzeczność, koszty wdrożenia, przewidywane korzyści społeczne.

Rezultaty społecznej ewaluacji rozwiązań dla opracowywanego projektu ustawy opracowane zostały w formie rankingu rozwiązań dla poszczególnych kategorii problemowych. Ranking rozwiązań stanowił podstawę do opracowania treści projektu ustawy.

Crowdsourcing prawa - zasady

Ważnym elementem z punktu widzenia całego systemu, ale także dla swoistej filozofii partycypacji obywatelskiej jest kanon zasad jakie zostały przyjęte przy realizacji inicjatywy. Opracowany system agregowania pomysłów, wiedzy i doświadczenia uczestników oparty został na 5 podstawowych dla inicjatyw crowdsourcingowych zasadach. Zasady te mają swoje źródło w dokumencie programowym Inicjatywy na rzecz Otwartych Rządów pt. „Open Government Initiative aims to foster the principles of transparency, participation, and collaboration” [8].

1. INKLUZYWNOŚĆ

Zasada inkluzywności rozumiana jest dwójako. Po pierwsze jako otwartość systemu na włączanie jak największej liczby uczestników otoczenia społecznego, a więc dążenie do tego aby jak najwięcej osób mogło uczestniczyć w tego typu inicjatywach, po drugie zaś jako otwartość systemu na pomysły i koncepcje, słowem - na kreatywność ludzi.

Otwartość systemu determinowana jest także pod względem łatwości dostępu, rozumianej jako eliminowanie barier uczestnictwa – w aspekcie czy to języka, prostoty budowy i obsługi systemu, przyjętych rozwiązań technologicznych oraz przejrzystości schematu funkcjonalnego, w aspekcie związków przyczynowo – skutkowych, czy klarownych mechanizmów celów i rezultatów. Istotnym elementem jest także przejrzystość komunikacji w ramach systemu – uczestnicy procesu mają być rzetelnie i na bieżąco informowani o przebiegu całego procesu.

2. ODPOWIEDZIALNOŚĆ inicjatora wobec uczestników procesów crowdsourcingowych.

Zasada ta opiera się na odpowiedzialności inicjatora wobec uczestników inicjatywy oraz na włączaniu rozwiązań systemowych, które realnie wzmacniają tę odpowiedzialność przed ludźmi. I tak każda ostateczna propozycja powinna być publicznie zaprezentowana oraz powinno do niej zostać dołączone rzetelne uzasadnienie w zakresie przyjętych rozwiązań i podjętych działań. Elementami wzmacniającymi dla

opracowanego modelu będą mechanizmy i procedury, za sprawą których osoby podejmujące decyzje będą mogły być pociągnięte do odpowiedzialności za ich wykonanie (lub niewykonanie).

3. PRZEJRZYSTOŚĆ procesowa.

Przejrzystość procesu crowdsourcingowego rozumiana jest w ujęciu horyzontalnym i wertykalnym. W ujęciu horyzontalnym to transparentność pomiędzy uczestnikami systemu – profile i efekty aktywności będą widoczne dla innych uczestników procesu oraz dla zewnętrznych obserwatorów. Aktywność każdego z użytkowników może zostać prześledzona, bez względu na to czy będzie to profil anonimowy czy imienny. Wertykalna transparentność systemu opiera się na przejrzystości całego systemu, w relacji inicjator vs. uczestnicy procesu. Zgodnie z tą zasadą wszystkie informacje mają być publikowane, łącznie z informacjami o organizatorach inicjatywy, podziale odpowiedzialności, celach i potencjalnym wpływie działań.

4.. MODUŁOWOŚĆ/ETAPOWOŚĆ

Zasada ta odnosi się do samego przebiegu procesu crowdsourcingowego. Ważną kwestią w tej materii jest taka konstrukcja systemu, aby jej uczestnicy wiedzieli w jakim etapie procesu aktualnie biorą udział, jakie działania poprzedziły ten etap oraz jakie rezultaty są przewidywane dla aktualnie prowadzonych działań. Modułowość dotyczy także samej konstrukcji podejmowanej dyskusji – wątki mają być skategoryzowane, a w ramach kategorii, w zależności od potrzeb powinny zostać wydzielone poszczególne obszary i zagadnienia dyskusyjne. Celem takiego układu treści jest wytworzenie sytuacji, gdzie uczestnicy konsultacji szybko zorientują się w jakim wątku dyskusji uczestniczą, jakich informacji się od nich oczekuje i jaki jest ich realny wkład w agregowaniu wiedzy.

5. SYNTEZA

Zasada syntezy dotyczy procesu analizy i budowania podsumowań oraz scalania treści i formułowania wniosków z aktywności uczestników procesu. Uczestnicy powinni w tym wymiarze być na bieżąco informowani o rezultatach projektu oraz mieć wgląd agregowane informacje. Synteza dotyczy zarówno relacji pomiędzy poszczególnymi etapami, jak i cząstkowych podsumowań. Istotnym elementem systemu jest zastosowanie narzędzi, które przyczynią się do sprawnego i rzetelnego podsumowywania aktywności i publikowanych treści, takich jak: tagownie, rozpoznawanie duplikowanych treści z wykorzystaniem informatycznych narzędzi semantycznych, tworzenie ilościowych raportów zbiorczych.

Podsumowanie

Crowdsourcing obywatelski to znacznie więcej, niż tylko zaproszenie obywateli do konsultacji: to zwrócenie się do nich z propozycją współzrządzenia również na poziomie

formułowania treści ustaw – na poziomie TWORZENIA PRAWA. Inicjatywy i pomysły mają zgodnie z tymi założeniami mieć swoje źródło u obywateli, a instytucje państwowe powinny pomagać jedynie w ich realizacji. W dobie rozwoju społeczeństwa informacyjnego, powszechnego rozwoju nowoczesnych technologii oraz ekspansji mediów społecznościowych nieadekwatne wydaje się kierowanie wysiłków i oczekiwań jedynie w rozwijanie tradycyjnych form partycypacji, pomijając czy wręcz deprecjonując nowe, oparte na wykorzystaniu ICT i Internetu formy komunikacji, współpracy i wymiany opinii. Wykorzystanie tych nowych form komunikacji daje szansę, aby instytucje będące w zasięgu możliwości obywateli nabrały realnego wpływu.

Inicjatywy z zakresu crowdsourcingu prawa oraz ich względny sukces to niewątpliwie sprzyjająca okoliczność dla rozwoju społeczeństw obywatelskich w duchu republikańskim – tj. tam gdzie polityka nie jest rozumiana jako gra o wpływy, ale jako wspólna troska i wspólny wysiłek na rzecz państwa i otaczającego nas środowiska. Rozwój technologii internetowych, wzmacniany współcześnie obserwowanymi trendami z całą pewnością daje ku temu możliwości, na ile jednak nie pozostaną one „niewykorzystanymi szansami” – niech pozostanie kwestią otwartą do dalszej dyskusji.

Bibliografia

[1] <http://archive.wired.com/wired/archive/14.06/crowds.html> (dostęp 4.11.2015)

[2] <https://www.collaborationjam.com> - dostęp 4.11.2015

[3] <https://pl.wikipedia.org/wiki/Wikipedia> (dostęp 4.11.2015)

[4] Za raportem GOV 2020 przygotowanym przez Deloitte University Press
- <http://government-2020.dupress.com> - dostęp 4.11.2015

[5] <http://www.thjodfundur2010.is/heim/> - dostęp 4.11.2015

[6] Źródło: <http://participedia.net/en/cases/icelandic-constitutional-council-2011> -
dostęp 4.11.2015

[7] Raport z realizacji projektu:

https://www.eduskunta.fi/FI/tietoaeduskunnasta/julkaisut/Documents/tuvj_1+2014.pdf

badanie naukowe dot. projektu: T.Aitamurto, H.Landemore “Five design principles for crowdsourced policymaking: Assessing the case of crowdsourced off-oad traffic law in Finland”, Journal Social Media for Organizations, Vol. 3, Issue 2 (2015) – dostęp na 4.11.2015.

[8] <http://www.whitehouse.gov/open/documents/open-government-directive> - dostęp 4.11.2015).